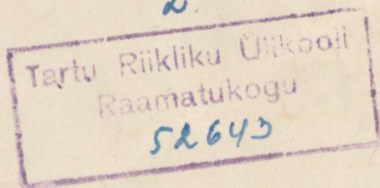

6-2029 I

Eesti rahvateaduslik ülevaade.

estis kuulub „etnograafiline aeg“ ligidasse minevikku. Võib ütelda, et alles läinud aastasaja lõpul sündis koduse tööstuse ja üldse rahvapärase kultuuri lõplik ohvrikslangemine moodsale linna- ja vabrikukultuurile. Veel läinud aastasaja keskel elas Eesti talupoeg täiesti etnograafilist aega. Need tarbeasjad ja -ained, mida ta poest ostis või linna ametlasel laskis teha, olid harvad. Üldse valmistati kodus

kõik, mida elus vaja läks.

Tähtsaks allikaks seda ülevaadet kirjutades on olnud Eesti Rahva Muuseumi etnograafilised kogud, mis praegu (1923. a.) lõpul tõusevad 25.836 numbrini. Nimetatud kogudes on kõige pealt rahvapärase kultuuri kunstiline külg korralikult esitatud. Peale selle on kahel viimasel aastal muretsetud kirjeldusi etnograafia erialadelt mitmelt poolt. Need kirjeldused kommenteerivad ja täiendavad muuseumi esemelisi kogusid.

Eesti geograafiline asend ja ajaloo käik on jättnud selged märgid siinse rahva eluolusse. Arvesse võttes seda valmust, millega rahvad üldse üksteiselt laenavad, on loomulik, et Eestigi niihästi ainelises kui ka vaimlises etnograafias leiame samu vorme, mis esinevad naaberrahvastel. Selgub, et lääne mõju siin on olnud palju suurem kui ida oma. Ühist venelastega on rohkem Lõuna- kui Põhja-Eesti vanavaras. Kõige rohkem on vene laenu konstateerida setude juures, mis ka loomulik, silmas pidades, et setud, endise Pihkva kubermangu eestlased, elavad venelastega kõrvuti või segamini ja on ikka olnud Vene alamad, kuna muu osa Eesti keskajast Uusikaupungi rahuni (1721) allus lääneriikidele. Läänepoolse kultuuri vahetalitajaiks on olnud eestkätt sakslased, edasi rootslased saartel ja rannikul. Ka lõunapiiri tagant lätlastelt on võõras mõju ulatunud siia. Seda on tunda kõige pealt mõnedes piiräärsetes kihelkondades, aga vähemal määral ka kaugemal.

Riided. On kohti, kus naised veel praegu kannavad rahvariideid. Nii esinevad naised Setumaal, Sõrve neemel, Muhu, Kihnu, Ruhnu ja Vormsi saarel veel rahvariideis. Teatavasti elab kahel viimatinimetatud saartel rootslasi. Ruhnus on ka mehed rahvusliku ülikonna säilitanud. Ent ümbrus sarnastab: nii tundub rahvuslike riide kandmine suurel maal käies Kihnu naistele piinlik, mispärast nad enam isikud muretsevad endale üldist moodi riided oma saarelt väljastamiseks.

Lihtsam kostüüm oli ainult särk, mis keskkohalt köideti vööga. Kihkonas esinesid naised näit. Kolga-Jaani kihelkonnas (Viljandimaal

Muhulasi igapäevases ülikonnas.

koduste askelduste puhul toas, mitte ainult suvel, vaid ka talvel. Üldine ja osalt veelgi maksev komme on, et naised palavaga, heinategemise ja lõikuse aegu sargiväel töötavad. Seesugusel korral on särk loomulikult pikk ja tehtud ühtlasest riidest.

Kostüüm-ajalooliselt kõige huvitavamad on ülikonnad Setumaal ja saartel. Mõlematelt aladelt on juba 1890-dail aastail rahvariideid süstemaatilisel korjatud (Õp. Eesti Selts), siis varemini kui mujalt Eestis.

Väga arhailised on setude ülikonnad. Need erinevad järsult sellest moest, mis rahvariiete kandmise ajal viimaks mujal valitses. Setu meeste ülikonnas pandagu tähele särki, mille alumine äär ripub pükste peal. Mõne teate järele ei olla noormehed vanasti üldse kannud pükse, vaid särk ulatanud põlvedest allapoole ja põlvedeni; jalg olnud ribadega spiraalselt kinni mähitud.

Setu meeste ülikonnas on iseärasusi, mida võib väga hästi seletada vene mõjuga. Rohkem näib siiski naiste ülikond allunud olevat vene mõjule. Praegu tarvitavad setu naised särke, mille silmapaistvamaks omaduseks on punaste vöötidega varustatud laiad kohevil varukad. Varrukad jäävad pealevõetava varrukateta rüü alt nähtavale, mispärast need tehakse kõige peenemast ja valgemast linasest riidest. Särgi piht on juba halvemast ja jätk jämedast takusest riidest. Seda särki tüüpi kuskilt mujalt Eestis pole leida. Sellevastu on teatud peensusteni sarnanevaid vasteid Venemaal.

Vanem kui kohevil varrukatega särk on särk ebaloomulikult pikkade kitsaste varrukatega. Varrukate pikkus võib olla koguni 125 sm. Varrukate keskel on

Pikkade varrukatega särk. Setumaa.

väike auk, kust käsi leivasõtkumise või mõne muu töö puhul läbi pisteti ja varruka otsad üle õla visati. Muidu tõmmati kogu varrukas üle käe. Õlgade peal on sel särgil sissekoetud punased jooned. Sel särgil, mis setude juures juba läinud aastasaja keskel jäi üldiselt tarvitamiselt ära, on ka nähtavasti oma algkuju Venemaal, kus bojaarid XVII sajangul kandsid pikki kuubesid, mille varrukad olid pea-aegu kuue pikkused. Bojaarinaiste särkide varrukad olid Olearius'e järele üllatavalt pikad.

Sama pikad kui vanamoodi setu särkidel olid särgi peal kantava rüü varrukad. Rüü varrukad aga muutusid täitsa

rudimentideks. Need olid nii kitsad, et neist ei suudetud kätt läbi pista; sellepärast olid käe jaoks augud õlgade kohal. Varrukad, mis niiviisi oma tegeliku tähtsuse olid kaotanud, pisteti vöö alla selja peale rippuma. Pikkade varrukatega rüüsid kanti veel hiljemini kui nendele vastavaid särke. Vanemad rüüd olid villased ja valged, nagu kõik muud setude vanamoodi riided; hiljemini hakati rüüsid värvima.

Setu naiste peakate (*linik*) on väga vana algupära. See on 25—30 sm lai, umbes 3 m pikk valge lina, mille keskkohalt keeratakse pea ümber ja mõlemad ilustatud otsad jäetakse vöö alla pandult selja peale rippuma. Pähe kinnitatakse linik peavööga ümber köidetult. Esimene liniku pähepanemine sünnib pulmal. Tüdrukud seda peakatet ei kannan.

Ilustuste peale panevad setu naisterahvad erilist rõhku. Erepunased ribad särkide varrukatel on harilikult varrukariidele sisse kujutud. Liniku otsad ilustatakse peale sissekujutud punaste joonte ka punaste puuvillast riidetükkidega, mille peale peenikeste pistetega, õhukese lõngaga on õmmeldud geomeetrilisi kirju. Kirjatud lappidest allpool lõpeb linik heegeldatud pitsiga (*pilu*). Peale kujutud ja õmmeldud kirjade tarvitavad setu naised hõbedast ilustusi, mitme-laadilisi kaelakeesid ja hõbesõlgi, mis sagedasti on ebaloomulikult suured, kaaludes kuni 400 gr. Need on, nagu setu naiste särkide pikad varrukad, moodihullustused, missuguseid ka lihtrahval tuleb ette. Keed seatakse nii, et nad käies hästi sõle vastu kõrisevad.

Nii palju kui setu riided lähevadki lahku muu Eesti omadest, on neil viimastega siiski mingi ühendus olemas. Nii on setu naiste pikale pealinale vastavat peakatet varemini kantud Tartumaal ja Alutaguse pool. Setude õmbluskirjad kannavad vana soome-ugri iselaadi. Samakujulisi sõlgi kui Setumaal,

kuid väiksemaid, on kantud ka mujal Eestis. Võiks loendada veel muidki näiteid, mis annaksid tunnistust sellest, etatud tuhandeaastasest vene mõjust hoolimata on siiski säilitanud riidemoes suguluse muu Eestiga.

Peale Setumaa kantakse, nagu eespool nimetatud, rahvariideid kohati ka Eesti saartel. Saarlaste ülikonnad pakuvad hoopis teistsugust pilti kui setu riided. Need on ütlemlata mitmekesised. Mitte ainult erisaartel, vaid ka Saaremaa erikihelkondades on igal pool oma mood. Vahest on isegi sama kihelkonna eriküladel mingit vahet riietes (nii näit. Mustjalas seelik). Eriti naiste peakatted on kuju ja ilustuse poolest õige lahkuminevad. Peale selle esineb moe muutusi, ja kus vana uue kõrval veel säilinud, on pilt seda kirjum. Kunaatud on olnud ligidases kokkupuutumises venelastega, on saarlased saanud mõjusid läänerahvastelt, nähtavasti ka lätlastelt. Saarlaste riideis esineb jooni, millele vasteid leidub Lääne-Euroopa kodanlistes moodides keskajast XIX sajanguni. Meeste ülikonnas, mis nüüd ometi on tarviluselt ära jäetud, puuduvad silma kintspüksid. Olgu tähendatud, et kintspükse ka suurel maal on kantud, Setumaad arvesse võtmata, kuhu see mood ei ulatanud. Püksid käisid lahti külgede (puusade) pealt. Niihästi püksid kui ka kuub tehti harilikult lambapruunist kodukalevist.

Naiste ülikonnas kohati Saaremaal, ka Muhus ja Ruhnus äratub tähelepanu kurrutatud (pliseeritud) seelik. Harilikult olid seelikul all ääres põigiti jooned. Ühiseks tunnuseks Saaremaa seelikutele on tume põhivärv. Nende vastandiks on Muhu praegune oranžvärviline ja hiidlaste elurõõmus laiade kriiskavpunaste triipudega seelik. Peakatete paljukirjususe ligem arutamine viiks seekord liiga kaugele. Mainitagu, et nende hulgas on mõned väljaõmbluste poolest kenad tanud. Algupärased on Saaremaa naiste talvemütsid. Hiiu- ja Saaremaa naiste peakatteist nimetatagu silindritaolist, klaastilgutitega ja helmestega ehitatud mörspärga (*sepel*), missuguseid ka Eesti rootslased on tarvitanud.

Nii teravalt teistest eraldatud ja nii kindlaks kujunenud kihelkonna ülikondi kui saartel ei saa meie mandril fikseerida. Erikihelkondade ülikonnad sulavad seal rohkem kokku. Sellega ei ole öeldud, et meie mandril ei võiks eraldada lokaalseid tüüpe. Just ümberpöörduvalt, teatud maakohtade ülikonnad erinevad

Kurrutatud seelikud. Hiiu- ja Saaremaa.
Pahempoolne seelik kurdudest läbi aetud niitidega kokku tõmmatud.

üksteisest selgelt. Nii võime piiri tõmmata Põhja- ja Lõuna-Eesti vahele. Teatavasti esinevad naiste linasest riidest käised ainult Põhja-Eestis. Lillekirjad, millega Põhja-Eestis tikiti peale käiste plankide ka tanud, on Lõuna-Eestis tundmata. Edasi esineb pottmüts ainult Põhja-Eestis. Seevastu on Põhja-Eestis tundmata nii mõndagi, mis lõuna pool esineb. Võib ütelda, et neid asjaolusid silmas pidades tõmmatav piir käib umbes murdepiiri mööda.

Üldse osutab Lõuna-Eesti ja saared riiete alal suuremat konservatiivsust kui Põhja-Eesti. Hiiumaa kohta maksab see ainult osalt. Mitmevärvilised pikuti-triibulised seelikud tulid Põhja-Eestis tarvitusele varemini kui lõunas. Mõned ülikondade ajaloos tähtsad riideasjad on püsinud meie ajani ainult lõunakihielkondades. Nimetatagu siin seelikuks ja üleviskeks tarvitatud ümbervõetavat rätikut (*sõba, pallapool*), *puusarätti* ja *pealõnga* ning mainitagu ka naiste juuste piiramist. Kuna Põhja-Eestis võeti tarvitusele mitmesugused potisinised pikad kuued, domineerusid lõunas ja saartel ikkagi vanamoelised lambamustad või hallid üliriided. Eespool juba mainiti lillekirju, käiseid ja pottmütse, mis Lõuna-Eestis sugugi aset ei saanud. Ka saartel ei saanud need koduseks.

Põhja-Eesti naiste ülikonnad annavad üldse kergema, tervikuna võetult gratsiöösima mulje kui Lõuna-Eesti omad. Seevastu on ülikonna üksikud osad niihästi põhja kui ka lõuna pool tihti imestamisväärt kunstilised ja maitserikkad.

Rahvakunst. Eesti naised on olnud osavad (varrastega ja telgedega) kudujad ja tikkijad. Jagamata kiitust väärivad eesti kirjadega kindad. Veel praegugi tarvitatakse kirjadega kindaid igal pool. Mitte ainult kinnaste, vaid ka vööde kudumises seisavad eesti naised ees oma sõsaraist põhja pool Soome lahte. Ka sukkadele kujuti viimastel aegadel enne rahvariide hävimist sagedasti kirjad sisse. Kõige pealt tuleb nimetada setu meeste sukki toredate säärekirjadega. Väljaõmblemis-kunsti alal tuleb vahet teha Lõuna- ja Põhja-Eesti vahel. Lõuna-Eesti väljaõmblustest annavad tunnistust Viljandimaa pearätid (*mulgitanud*) ja setude pikkade pealinade (*linikute*) otsad. Niihästi kujutud kui ka väljaõmmeldud kirjades esineb Lõuna-Eestis soome-ugri rahvastele omane järjekindlalt geomeetiline iseloom. Vöökirjade kohta on see maksev üle kogu maa. Kinnastel ja sukkadel on alles hilisel ajal hakanud esinema loodusest võetud motiive, nii eriti Muhus kasse, lillesid jne. Täieliku kontrastina eesti ornamentika üldisele iseloomule esinevad Põhja-Eesti tanu- ja käisekirjad oma looklevate väätidega ja lilledega. Tihti hiilgavad need kirjad rohketes värvides ja litriehtes. Tikitud on kas paksu villase või sagedasti isegi siidilõngaga, millist viimaks nimetatud ainest konservatiivsema Lõuna-Eesti väljaõmblustes kunagi ei esine.

Eesti meeste kunstilised püüdmised ja saavutused tulevad ilmsiks eestkätt puuasjades. Olgu nimetatud õlle- ehk taarikannud, kapad, lusikad, rangipuud veimevakad. Ka pesu- ja vaalikurikatel esineb puulõige. Koonlalauad, mis Soomes on rahvakunsti seisukohalt õige tähelepandavad, on siin üldse lihtsad. Ilusasti välja lõigatud on sagedasti setude pühakujude kapid. Peale puutööde olgu veel nimetatud juurtest punutud vakakesed ja napakesed ning tohust karbikesed, mis vahest on kaunis kenad.

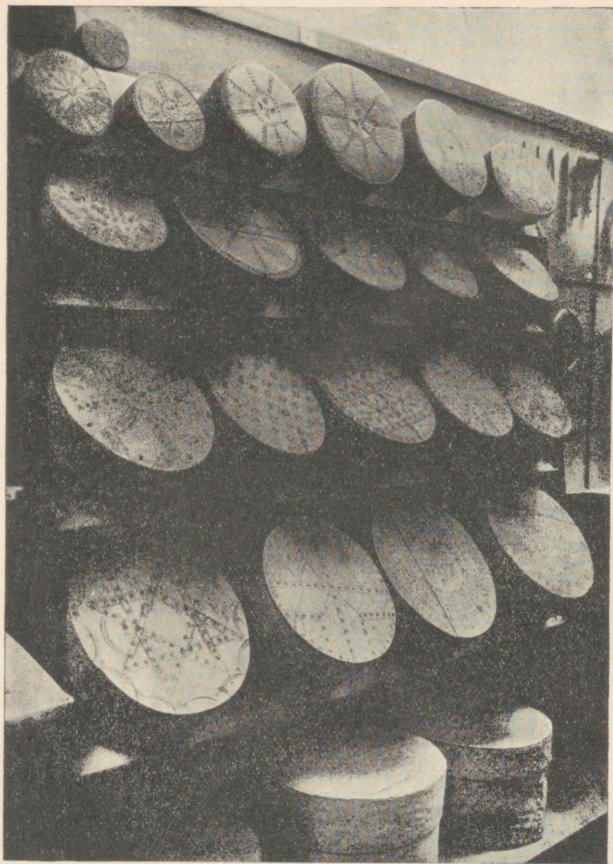
Puuasjade ilustamine toimus kolmel viisil: lõigates, põletades ja kaht erivärvi puud korrapäraselt kõrvu seades. Kunstilistes puutöodes seisid Saare- ja

Õllekann Martna tüüpi.

Õllekann Jaani khk. tüüpi.

Veimevakku põletatud kirjadega.
Riul E. R. Muuseumi väljapanekuist.

Läänemaa eesotsas. Ka Muhu ja Kihnu on tähelepandavad selles suhtes. Saare- ja Läänemaal ning Kihnust pärit kannud on tihti üllatavalt dekoratiivsed. Enne kõike on käepide pakkunud võimalust skulpteerimiseks. Paljudel kannudel lõpeb käepide allpool rattataolise kujuga. Ka lappkaane peal on tihti lõikeid. Edasi esineb käepidemes, kaanes ja kannu küljelaudadel põletatud vigureid. Nagu õmblusmustrid, on ka need harilikult geomeetrilised, ainult väga harva esineb loodusest võetud aineid. Põletamine sündis selleks tehtud raudadega. Kirjade põletamine on olnud tuntud igal pool maal, peale Setumaa.

Saartel ja mandri loodeosas on tehtud kannusid ja kappu, kus küljelaudade asemel on kitsad pilpad vaheldumisi kahevärvilisest puust. Sagedamad on kannud, mille küljelaudad on teatud vahemaade tagant noaga inkrusteeritud, s. o. lauasse on

lõigatud ruuduline süvendus, millesse on paigutatud tükike teist värvi puud. Harilikult kujundavad sisselükatud tükikesed ja nende vahele jäävad osad reeglipäraseid nelinurki. Nimetatud otstarbeks tarvitab saarlane merest või soost leitud tamme- või pähklapuud, mis juba mustaks läinud. Mainitagu ka kannusid kahekordse põhjaga ja vahelepandud hernestega. Juues krõbisesid herved põhjas.

Eesti rahvakunstile on iseloomustav, et see ilustas eeskätt asju, mis olid isikuga lähedases ühenduses, kõige pealt riideid. Riided läksid kandjaga igale poole. Need ei olnud sunnitud jääma suitsutare pimedusse. Nende abil võidi end teiste silmis rohkem maksma panna. Vähem tähtsus isikule oli majariistadel. Sellepärast jäid need enamasti ilustamata. Neilgi, mis ilustati, puudub harilikult värv. Suuremad majariistad, nagu kapid, laudad, toolid, voodid, olid lihtsad. On erandeid olemas, nagu näit. Muhu toolid, aga need ei ole vanad. Talutare eriosade dekoreerimine lõigetega või muidu oli kuulumata asi. Ainult katuse *unkalaudade* otsad lõigati vahest hobupea kujulisteks. Setumaal esineb, vene mõjul, lõigetega aknalengisid, räästalaudu ja väravaposte.

Tüübiline taluhoone.

Koos rehetare (keskel), kambrid ja rehealune. Sammaldunud õlgkatus varesjalgadega.

Ehitused. Kahtlemata olenes rahva kunstitung ja edasipüüdmine suurel määral majanduslikest olusuhteist. Teatavasti oli Saaremaa, mis nüüd on maha jäänud, veel XVIII sajangu lõpupoolel majanduslikult eesotsas. Varemini kui mandril tulid seal tarvitusele korstnad ja klaasaknad. Seda tuleb arvestada saarlaste rahvakunsti mandri omaga võrreldes.

Kõige vanemat tüüpi taludes oli eluhoones ainult kaks ruumi: rehetare ja rehealune. Neile kahele ruumile kasvas hiljemini juurde teisi. Nii ilmus rehetare külge rehealuse vastas olevale poolele kamber, üks suurem või kaks vähemat.

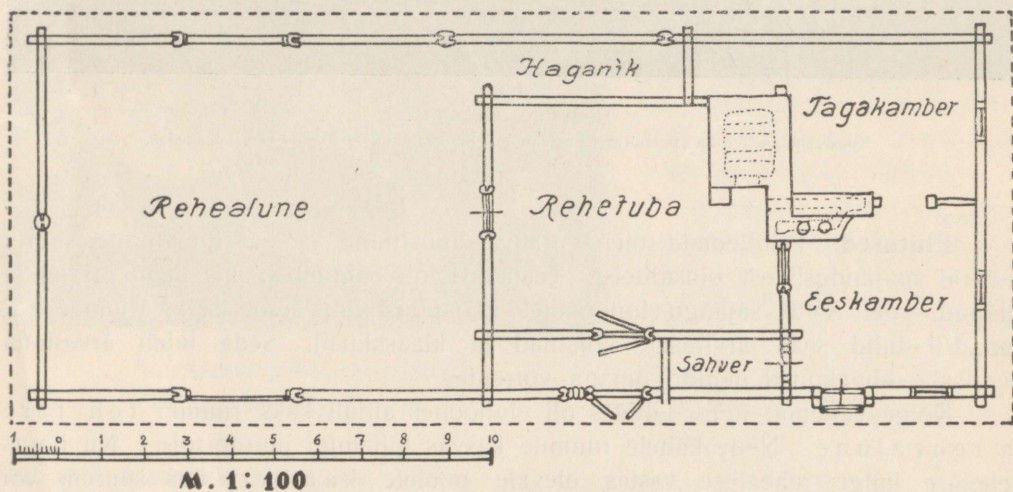
Kõige tähtsam elumaja ruum oli rehetare. Rehetares elati ja paiguti, eriti Põhja-Eestis, elatakse veel praegugi. Rehetoa partel kuivatati vili. Vanemal ajal peeti rehetoas ka väiksemaid koduloomi, kõige pealt kanu. Pealegi on rehetuba vahest tarvitatud saunaks. Nii on kohati Läänemaal veelgi kombeks vihelda rehetare ahju peal.

Kuna ahi oli korstnata, levis suits kütmise ajal üle tare. Et seda välja juhtida, hoiti uks lahti. Suitsu paremaks väljapääsmiseks ehitati ahi harilikult ukse kõrvale, suu ukse-esise vastu. Et talvel külm ei saaks takistamata tarre tungida, tehti pärisuksele lävepaku sissepoole lisaks pooluks (*võre-, sanguks*), millega võis ukseaugu poolest saadik kinni panna. Kütmise ajal talvel hoiti pooluks kinni, täisuks lahti.

Rehetare ahju *leese* ehk *kolle* on kas üsna põranda pinna kõrgusel, harve mini sellest jala võrra kõrgemal. Ahi ehitatakse ikka kivist. Sagedasti on ta *keri-sega*. Viimane tehti ahju võlvi peale laotud ümmargustest põllukividest. Alguses asus ahi rehealuse-poolse seinä ääres, pärast aga, kui kamber juurde ehitati,

siirdus ta kambripoolse seina äärde. — Rehetoal puudub harilikult puupõrand. Selle asemel on kõvakstambitud savi. Tarvitatakse ka kivipõrandaid.

Et vilja kuivatati eluruumis ja selleks oli vaja parsi teatud kõrgusel, pidi ruum olema kõrge: keskm. 3—3,5 m. Tarviliku kõrguse saamiseks ehitati rehetoa küljeseinad sissepoole rehealuse ning kambrite seinte liinist. Kuna katuse räästas rehetoa sellest hoolimata ulatus sama kaugele kui rehealusel ja kambriil, jäi rehetoa katuse alla lai räästa-alune. Seda kasutati kas aganiku, eeskoja, tagavara-kambrite või isegi väikeste elukambrite ehitamiseks. Nõnda jäi rehetuba kas täitsa või suuremalt osalt teiste ruumide sisse (vt. põhiplaani). Oli ta täitsa teiste ruumide sees, siis oli ta loomulikult pime. Ongi teateid tubadest, mil aknaläved puudusid. Ainult uksest paistis valgusekuma. Eluruumi pimedus seletab sisseseade lihtsuse. Pimedus, ebamugavus ja mustus mõjusid halvavalt talupoja edasipüüdmise peale. Sellepärast needki, kes läinud aastasajal õhutasid pärisorjusest vabastatud eesti talupoja seisukorra parandamist, rõhutasid ka eluhoonete elamiskõlvulisemaks ehitamise vajadust.

Talumaja põhiplaani. Simuna.

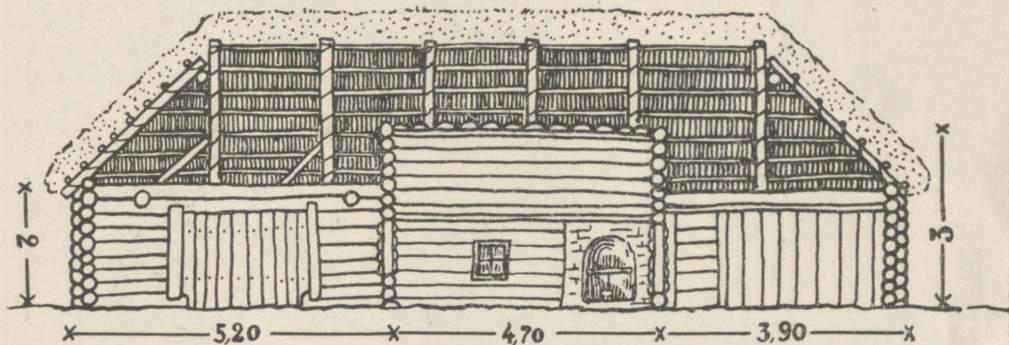
Vahest püüti rehetoa küllaldast kõrgust nõnda saada, et ta keskkohalt kõrgemaks tehti kui seinte äärest. Säärane seina kõrgendamine esines kas teisel või mõlematel rehetare külgedel (vt. rist-läbilõige lhk. 213).

Rehealune eesti talus on ikka rehetoa suurem. Kuna rehetoa keskmine pikkus on 5,5—6,5 m, saavutab rehealune sagedasti kuni 10, vahest kuni 13 m pikkuse. Ka laius on suurem kui rehetoa. Rehealune on ahjuta ruum, mille savist või paekivist põrandal „talupoeg sui ommad rehked peksab ning kus ta talve omma hobused ja härjad sisse paneb“ (Rosenplänter). Veel praegugi tarvitatakse rehealust paljudes kohtades laudaks lehmadele ja hobustele, vahest muulegi karjale. Pealegi haritakse rehetuba all linu. Seal hoitakse hobuse-riistu, vahest ka veoriistu.

Nagu Rosenplänter kirjutab (a. 1818), on „rihhalussel kaks värravat, kust tulatakse, teine eestvärrav ja teine takkavärrav. Toa eest lähhäb üks pissutlane värrav rihhale, ning selle nimmi on rihha alluse jälgvärrat.“

Kuna rehetuba on ikka palkidest, ehitatakse rehealune kivist, eriti seal, kus paekivi saamine on võimaldatud, puid sellevastu aga vähe.

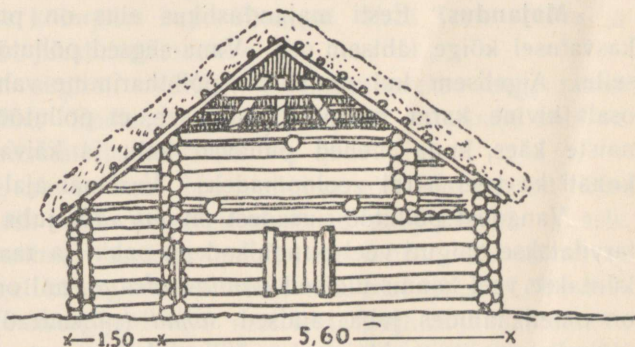
Kamber või kambrid rehetoa teispooles otsas olid alguses külmad. Neid võidi elamiseks tarvitada ainult soojal ajal, talvel olid nad panipaikadeks ja inimesed olid sunnitud külma eest tahmasesse rehetuppa põgenema. Pärast aga hakati ehitama kambritesse ahju või soemüüri, mis rehetoa ahjust sinna ulatus. Nõnda sai võimalikuks ka talviti kambrites elada.

Talumaja piki-läbilõige. Ambla.
Keskelt teistest ruumidest kõrgem rehetuba.

Eluhoone, nii nagu enamasti natisedki hooned, kaeti õlgedest, saartel ja rannamail ka pilliroost katusega. Harilikult oli see ilma viiluta. Üle katuse harja pandi *varesjalad*, et tuul harja lahti ei puhuks. Viimasel ajal on varesjalgu hakatud asendama sambla ja kividega. Konstruktsiooni poolest on eesti eluhoone katus *sarik*-katus. *Õrre*-katus ei ole Eestis kodune.

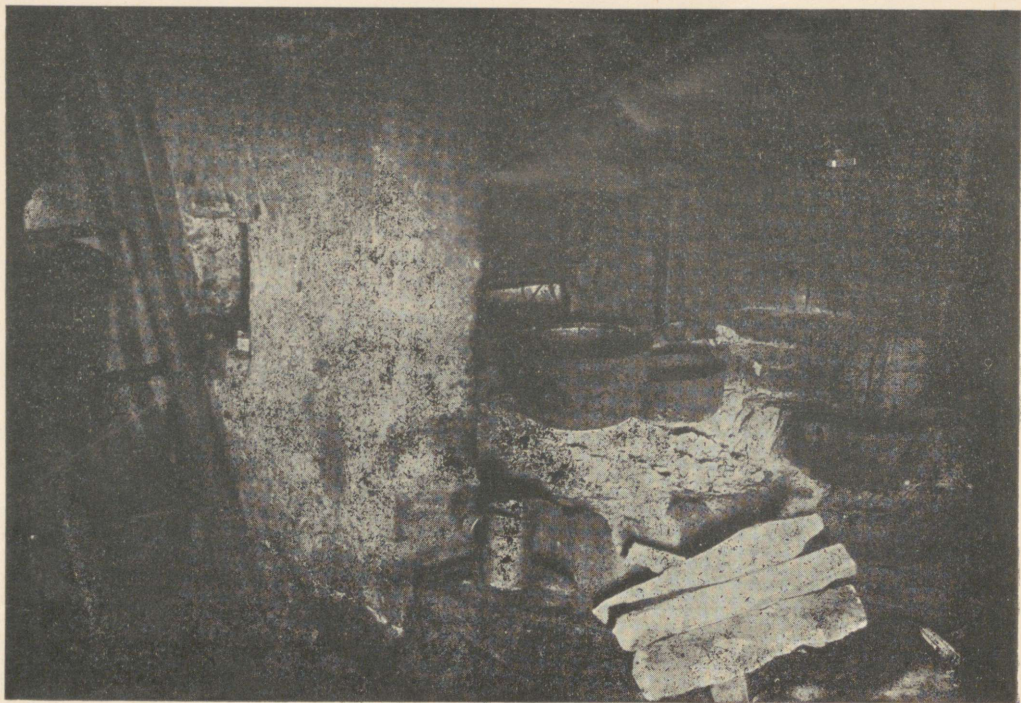
Eluhoonest eraldi ehitati suveköök, ait või aidad, saun ja tihti laudad. Kuna elutuba tarvitati reheks, puudus muidugi eraldi rehi. Tõenäolikkult on niisugune iseseisvuse ajal olnud. Ka saun on Eestis haruldasem kui Soomes. Igal talul pole sauna, vaid sagedasti mitmel talul ühine. Eesti saun on väike palkidest maja, kus ukseäärses nurgas asub väike, lahtise

Talumaja rist-läbilõige.

kerisega ahi ja püra vihtlemislava. Harilikult on saunal eeskoda, mis vahest täidab suveköögi, mõnikord ka sepikoja aset.

Erilise suveköögi ehitamisele sundis korstnata elutuba. Suvel ei olnud vaja tuba kütta, ja et suits tülinaks ei oleks, ei tehtud suvel sööki toa ahjus, vaid selleks oli suveköök. Suveköögis pestakse ka pesu ja pruulitakse õlut. Kus ainst saadaval, seal on nüüd suveköögid paekivist, laudkatusega. Vanemal

Suitsutare ahju leease. Lihula.

ajal olid tarvitusel koonusetaolised, teivastest köögid. Tõmbetuule eemaldamiseks olid teibad pooleni turbaga kaetud. Praegu on see primitiivne ehitustüüp veel säilinud Kihnu saarel, pealegi mõnes kohas Põhja-Eesti mandril (vt. pild. lhk. 216).

Majandus. Eesti majanduslikus elus on praegu põlluharimisel ja karjakasvatusel kõige tähtsam osa. Vana-aegsed põllutöö-riistad annavad aset uueaegseile. Algelisem kui mujal on põlluharimine vahest Saaremaal. Põhjuseks on osalt kivine karm maapõhi, osalt see, et põllutöö, isegi kündmine on enamasti naiste käes, kuna mehed püüavad kalu ja käivad merel. Saartel tarvitatakse kohati ka veel härgi veoloomadeks. Varem al ajal oli see üldine mandrilgi.

Vanadest põllutöö-riistadest on *karuäke* juba tarvituselt jäetud. Sellevastu tarvitatakse paiguti veel puupulkadega pakk- ja raam-äkkeid. Kõige pealt saartel küntakse veel kaunis üldiselt *vannas-adraga*, mil on ainult üks väike tera. Üldse on ometi taludes juba raudsed *sahad* (sahkadrad). Vana *harkatra* tarvitatakse üldiselt kartulite muldamiseks. Vili niidetakse sagedasti vikatiga, harvemini (rukis) põimitakse sirbiga. Peksmine sünnib praegu harva käsitsi. Ometi tuleb katuse õled käsitsi (*koodiga*) peksta. Juba varemini kui peksumasinad said tuttavaks tuulamismasinad, nii et *sarjadega* käsitsi tuulamist veel ette tuleb ainult õige mahajäänud kohtades (näit. Setumaal).

Mesindus Eestis on vana algupära. Mesilasi on muistsel ajal rohkem peetud Liivi- kui Eestimaal. Praegu on veel mitmel pool tarvitusel paksudest puupakkudest õonestatud mesipuid (*tarusid*). Mäletatakse isegi aega, mil mesilasi peeti kasvavates puudes ja sealt käidi mett võtmas.

Kalastus mängib saartel ja rannikul endiselt väga suurt osa elu ülespidamises. Jahipidamine sellevastu on kaotanud oma tähtsuse. Siiski on hülgepüügil rannikul rahvamajanduslikku tähtsust.

Nagu eesti talupoja elu üldse, olid tema söögidki lihtsad. Maksab tähele panna, et mitmesugused vene pirukad, mis Ida-Soomes on kodunenud, ei ole siin vastuvõttu leidnud. Ainult Viljandimaa *korpe* tuleb mainida. Neile tehti koor nisujahust, süda kohupiimast ja hapust koorest.

Kõige tähtsam söögiaine on hapu rukkileib. See kasteti enne künaades (kohati veelgi). Üldiselt veeretatakse leib suurteks pikergusteks pätsideks. Pudrud, kördid ja supid jahudest ja tangudest kuuluvad endiselt talupoja lauale. Enne suruti tangusid ehk *suurmaid* suure puumüüstri (*uhmri*) sees nuiadega (Setumaal paiguti veelgi) või jahvatati käsikividega. *Kama* valmistati Lõuna-Eestis. See tehti mitmesugusest viljast, mis keedeti, siis kuivatati, kõrvetati helepruuniks, suruti uhmris või krooviti käsikivil või veskil koor maha, ning jahvatati (*kamajahu*). Seda segati hapu piimaga, millesse veidi soola pandud, vedela pudru taoliseks. Setumaal tehti kamajahust külma vette paks kuiv puder, millele haput piima, harvemini võid kõrvaseks (kastmeks) tarvitati. Veel ühe tähtsama jahutoiduna mainitagu *kiisel* ehk *kaerakile*: hapendatud kaerajahu-vedelikust keedetud veidi hapu maiguga puder.

Peale leiva seisab praegu esimesel kohal talupoja söögimajanduses kartul. Endiselt on kapsal suur tähtsus. Seda tehakse sisse ka talve jaoks: *hapud kapsad*.

Talupoja maitset avaldab vanasõna: „Parem suutäis soolast kui maotäis magedat“. Peale soolase meeldis hapu maik. Enne on juba mainitud hapu leib, kaerakile ja hapud kapsad. Rõõska piima tarvitati vähe, parema meelega söödi haput. Seda tarvitati rüübatiseks ja pudru kastmeks. Kooritud haput piima soojas hoides eraldati sellest vesi, nõrjutati ära, jäi järele kuiv piim, millele soola hulka segati. See oli n.-n. *kohupiim*. Seegi on Lõuna-Eesti söök, praegugi üldine. Enne söömist segatakse kohupiim hapu koorega. Eriti Tartu-, Võru- ja Setumaal on tehtud kohupiimast juustutaolist *sõira*.

Liha söödi vähe, enamasti sügisel. Värsket kala tarvitatakse isegi ranna läheduses mõnes kohas õige vähe. Endised eestlased arvasid, et värske kala on „saxa roock“. Kalu soolati, suitsutati ja kuivatati.

Jookidest oli odraõlu kõige rahvuslikum. Harvemini pruuliti õlut teistest vilja-sortidest. Õllega peeti enne kõik aasta- ja perekonnapeod ning talgud. „Laste õlletamine“ tähendas abielu sõlmimist vanemate poolt laste vahel. Õlu oli rahvalaulude järele tarvilik isegi kiigel käies kevadel. Kus õlu, seal lõbu. Lõbu eest hoolitses pealegi *torupill*, mille mängijaid võib veel leida Muhus ja Saaremaal.

Saartel on koduõlle tegemine käesoleva ajani säilinud. Igaks suuremaks pühaks ja tähtsamaks juhuseks, isegi kevadiseks sõnnikuveoks tehakse Muhus ja Saaremaal õlut. Sagedasti võib leida mehi õllepruulimise juures tegevuses.

Õlu pidi olema kange, nii et ta „näitis oma au välja“. Sagedasti tarvitati õlle jaoks metshumalaid. Uimastav õlu saadi tarvitades humalate asemel või lisaks sookaile (*Ledum palustre*), porsse (*Myrica gale*) või koirohtu (*Artemisia absinthium*). Säärane õlu oli nii kange, et:

„Kes siis maitseb, maha kukub,
ja kes katsub, kaosse veereb.“

Suvekõõk. Kihnu.

Kombed. Mis puutub rahva kommetesse, siis on seni uurijate suuremat tähelepanu leidnud eestlase kõige suuremas peos — pulmas — esinevad kombed.

Pulmade eel käis kosimine. Selle juures oli noor-mehel kaasas isamees, kes tema poolt esines. Kosijad avaldasid oma tuleku otstarbe peidetud viisil: nad olid tulnud kadunud tetre, kana ja ka õunapuud, harvemini mullikat otsima. Kaasa töid kosijad põletatud viina, mida pakkusid talukondsetele. Leiti kosilane vastuvõetav olevat, lasksid need pakutava hea maitsta, mille tagajärjeks kihlus. Peale kihlust käib mõrsja mõne sugulase naisterahva seltsis tuttavate juures ringi villu, linu, riidet, kindaid, sukki jne. korjamas. Seltsiline kandis asja ette ja pakkus tubakat (saartel) või viina (mandril), mõrsja oli

passiivne. Pulmade aeg oli harilikult sügisel. Neid peeti mitu päeva, alguses mõrsja, siis peigmehe kodus. Määratud päeva eelmisel õhtul kogunesid võõrad mõrsja ja peigmehe koju. Peigmehe sõit sündis öösi. Eesotsas ratsutas peigmees ühes saajavanema ja peiupoisiga, kõik mõõkadega varustatud ja valgete kokkumurtud rätikutega või vöödega üle parema õla. Taga sõitsid muud pulmalised vankritega. Pärale jõudes leiti mõrsja kodu-uksed kinni. Tulijaile tehti takistusi, kuid lasti pärast sisse. Mõrsja oli peitunud. Teda otsiti, toodi peigmehele esiti naiste riietesse pandud meesterahvas, pärast aga õige mõrsja. Oli pulmi määr-aeg joodud ja tantsitud, läks sõit peigmehe koju. Mõrsja tõsteti saanile või vankrile. Tema nägu oli terve sõidu aja kaetud suure valge linaga (*uiuga, kaaliga* jne.). Takistamata ei saanud pulmalised sõita, sest mõned olid tee sulgenud. Viinaga ja muude annetustega tuli edasisõidu-luba muretseda. Pärale jõudes tõsteti mõrsja jälle sõiduriistast välja, pandi mahaseatud teki või kasuka peale, peigmehe ema riputas tema peale ivi. Sisse mindud, istuti laua taha, kus mõrsjale pandi „sülepoiss“ sülle. Mõrsja ohverdas uues kodus vaimudele raha tulde (ahju) ja vette (kaevu). Vahest sündis mõrsjale tanu pähepanemine peigmehe kodus, vahest juba vanemate kodus. Pulmavoodisse heitmine sündis pealtvaatajate juures-

olekul. Tihti oli noorpaarile magamiskoht tehtud lauta. Järgmisel päeval jagas mõrsja pulmalistele kinke: särke, käterätikuid, kindaid, sukki, vöösid. Õhtul joodi pulmapeol rohkesti, lauldi pulmalaulusid ja tantsiti torupilli saatel.

Peale pulmakommete tuleb puudutada ka sündimist.

Vist on üldine usk, et laps saab seda suurem, mida rohkem ema raskejalgsena sööb. Kandmise ajal tuleb emal olla ettevaatlik, et lapsele mingit viga ei tuleks. Ehmatamise eest tuleb temal hoiduda.

Sünnituskohaks on olnud üldiselt saun või laut, tähendab siis üksildane eraldatud ruum. Abiks sünnituse juures on olnud keegi vanem iseõppinud naisterahvas (*ämmamoor*). Sagedasti istus sünnitaja tema raskejalgsuses süüdi oleva mehe põlvil. Normaalne sünnitus oli harilikult võrdlemisi kerge. Patoloogilistes sünnitustes tarvitati mitmesuguseid võtteid. Üldine oli hõõrumine, mille abil isegi katsuti last pöörata, kui ta juhtus sees vastuoksi olema.

Lapse välimusest ennustati ta tulevikku. Lapse esimese pesuvee sisse pandi hõbedat ja soola. Väga tähtsaks peeti, et laps esimesel korral hoolsalt puhtaks pestaks, muidu ei pidanud ta pärastgi puhast nahka saama. Pesti pea halvasti, oli see kogu eluaja kõõmane. Lapse pea, mis sünnitamisel oli deformeerunud, muljuti käte vahel ja anti sellele soovitatav kuju. Pealegi köideti pea pärast pesemist paelaga või rätiga ümber. Lapse toitmiseks esimestel päevadel tarvitati nartsukese sisse pandud peenikesekshammustatud ja suhkruga või siirupiga magustatud rukkileiba. Säärast nartsu lasti lapsel imeda. Rinda andis ema lapsele iga kord, kui laps hakkas kisendama. Rinna andmine kestis tihti 1½ kuni 2 aastat. Lisatoitmisega alustati juba varakult.

Pärast lapse sündimist käisid naabrinaised *katsel*. Igaüks tõi ühes putru ja muid toiduaineid. Ka andsid käijad lapsele „hambaraha“.

Sagedasti ajasid perenaise hooled nurganaise enneaegu voodist üles. Mõnel ei olla lapsevoodi aega sugugi olnud, paljud olla pikutanud ainult 2—3 päeva. Vanad kirjanikud imestavad eesti naiste tublidust. Praegused lihtrahva naised suurstavadki sellega. Nagu paljud muud rahvad, on ka eestlased arvanud sünnitajat roojaseks. Sama arvamine on olnud naisest kuupuhastuse ajal.

Üldse on selles ebausustus sündimise ja lapse ravitsemise kohta, nagu eesti rahva ebausustus üldse, palju rahvusvahelisi aineid. Ka matusekombeis on teiste rahvastega ühiseid jooni. Siiski on sealgi omapärast. On ju surnute austamine soomesugu rahvaste kõige vanem usund, mis on sügavaid jälgi jätanud kõigi sugurahvaste traditsiooni.

Kui märgati surma silmapilku lähenevat, tõsteti haige voodist maha õlgedele, Setumaal pingile, pea nurgas oleva jumalakuju poole. Oli hing lahkunud, pesti keha puhtaks. Surnu-puusärgid olid muistsel ajal ühest puust künad. Puusärki pandi surnule kaasa raha, viina, peahari, vahest veel midagi muud.

Pärast suremist panevad setud, kohati praegugi, savikruusiga vett ja käterätiku aknalauale. Rätiku ots pistetakse aknast, enne *pajast*, väljapoole. Inimesed, kes mööda käies näevad rätiku otsa, heidavad risti ette ja loevad palve. Vesi ja rätik aknalaul seisab seni kui surnu on majas. Vett peetakse surnu hingeale pesu- või joogiveeks.

Surnuga püüti ettevaatlikult ümber käia, sest kardeti tema vihaseks saamist. Õled, mille peal surnut pesti, ja pesemisel tarvitatud nõu viidi välja väravatulba

otsa tuulduma. Pärast, kui matusevõõrad surnuaialt tagasi tulid, pandi õled peale põlema ja matuserong liikus sellest läbi. Nõnda katsuti end puhastada.

Siin ja seal on olnud kombeks surnut hauda viies matuserongi peatada ühe puu all, mille külge rist tehti surnu mälestuseks. Hauale püstitati rist, mis ehiti kirjade lintidega.

Pärast matmist järgnes koolja kodus matusepidu. Setud peavad ka veel mälestuspidusid 40 päeva peale surmapäeva, edasi ühe aasta ja kolme aasta järel. Siis käiakse surnute haudadel, levitatakse laudlina hauakünkale, laotakse sinna sööke ja süüakse surnu mälestuseks. Pealegi on setudel iga aasta üldised tähtpäevad, millal käiakse „kääbastel“ surnuid mälestamas.

I. Manninen.